

yeri yok] 1413 (Matbaatü'l-mihr), s. 34-39; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, s. 10-11, 26, 28-29, 30-38, 114-230, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), II, 265-267; ayrıca bk. tür.yer.; İsferyânî, *et-Tebşîr* (Hût), s. 13-25, ayrıca bk. tür.yer.; Batıalevî, *el-İnşâf* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1403/1983, s. 33 vd.; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (nşr. Ahmed Fehmî Muhammed), Beyrut 1410/1990, I, 6, 12-26, 145, 176-201; ayrıca bk. tür.yer.; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-în* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1367/1948, s. 148; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü'l-bîlis* (nşr. M. Münîr ed-Dimaşkî), Kahire 1368, s. 5-23, 82-85, 90-112; Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdât* (Neşâr), tür.yer.; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Lüm'-âtü'l-İ'tikâd* (nşr. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş* içinde), İstanbul 1981, s. 37-38; Ebû Muhammed el-Yemenî, *'Akâ'idü's-selâs ve's-seb'in fırka* (nşr. M. Abdullah el-Gâmidî), Medine 1414, I-II, tür.yer.; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul 1341-43) (haz. Sabri Hizmetli), Ankara 1981, s. 61, 107-108; I. Goldziher, *el-'Akide ve's-şer'at fi'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1946 → Beyrut, ts. (Dârü'r-râidî'l-Arabî), s. 167-222; J. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1960, s. 102-130; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 21-27, 40; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1971, I, 33-34; II, 7-9; J. Montgomery Watt, "The Study of the Development of the Islamic Sects", *Acta Orientalia Neerlandica* (ed. P. W. Pestman), Leiden 1971, s. 82-91; a.mlf., "The Great Community and the Sects", *Theology and Law in Islam* (ed. G. E. von Grunebaum), Wiesbaden 1971, s. 25-36; a.mlf., *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, tür.yer.; M. Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire 1394/1974, s. 7-20; S. Wild, "Muslim and Madhab", *Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit* (ed. U. Haarmann – P. Bachmann), Beirut 1979, s. 674-689; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1980, tür.yer.; a.mlf., *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 19-52; a.mlf., *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984, s. 17-22; a.mlf., "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 115-131; a.mlf., "İbâziyye", *DİA*, XIX, 260-261; a.mlf., "İsnâşeriyye", a.e., XXIII, 146; a.mlf., "Kâdiyânîlik", a.e., XXIV, 139; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş*, İstanbul 1981, s. 23-34, 57-61, 97-98, 109-261; L. Gardet, *Les hommes de l'Islam*, Paris 1982, s. 197-216; Mahmûd Şâkir, *Sükkânü'l-âlemi'l-İslâmî*, Beyrut 1403/1983, s. 25-41; W. Made-lung, *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, London 1985, makale nr. I, s. 233-254; makale nr. II, s. 109-168; makale nr. III, s. 32-39; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 260; Ali Abdülfettâh el-Mağribî, *el-Fırakü'l-kelâmiyye*, Kahire 1986, tür.yer.; J. Strayer, *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, XI, 135-140; Fuad I. Khuri, *Imams and Emirs*, London 1990, s. 27-28, 49-60, 61-96; G. Makdisi, *Religion, Law and Learning in Classical Islam*, Hampshire 1991, s. 37-80; Mahmûd Muhammed Mezrûa, *Târîhu'l-fırakü'l-*

İslâmiyye, Kahire 1412/1991, s. 11-53; Abdül-mün'im el-Hifnî, *Mevsû'atü'l-fırak ve'l-cemâ'ât ve'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire 1413/1993, s. 5-10; Ca'fer Sübhânî, *Buhûş fi'l-milel ve'n-nihâl*, Kum 1413, I, 23-28; P. Balta, *Dünyada İslâm* (trc. Nihal Önel), İstanbul 1994, s. 382-400; Mîsem b. Cenâbî, *İlmü'l-milel ve'n-nihâl*, [baskı yeri yok] 1994 (Müessesetü'l-İbâl), tür.yer.; İsmâil el-Arabî, *Mu'cemü'l-fırak ve'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Mağrib 1413/1993, s. 9-35; M. Cevâd Meşkûr, *Mevsû'atü'l-fırakü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1415/1995, s. 37-53; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996, s. 29-39, 65-85; a.mlf., *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at Adlandırmaları*, Erzurum 2001, s. 37-85; Murat Ergin, *Siyâsi ve İtikâdî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyyetinin Rolü* (doktora tezi, 2000), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sönmez Kutlu, *Türkler'in İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 1-18; a.mlf., "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Maturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâtürîdî ve Maturîdîlik* (haz. Sönmez Kutlu), Ankara 2003, s. 385-432; Anke von Kuegelgen – Ashirbek Muminov, "Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları", a.e., s. 259-270; Yûsuf Ziya Yörükân, *Ebû'l-Feth Şehristânî: "Milel ve Nihâl" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl* (haz. Murat Memiş), Ankara 2002, s. 197, 200-201; W. Thomson, "The Sects and Islam", *MW*, XXXIX (1949), s. 208-222; Osman Aydın, "Mezheplerin Oluşumunda Mevâlî'nin Rolü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3, Çorum 2003, s. 1-26; Cemil Hakyemez, "İtikâdî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", a.e., II/4 (2003), s. 59-88; D. Gimaret, "al-Milal wa'n-nihâl", *EI²* (İng.), VII, 54-55; H. Halm, "Nuşayriyya", a.e., VIII, 145-148; M. Hashim Kamali, "Madhhab", *ER*, IX, 66-70; Avni İlhan, "Bâtuniyye", *DİA*, V, 191-194; İrfan Abdülhamid, "Cebriyye", a.e., VII, 205-208; Şerafettin Gölcük, "Cehmiyye", a.e., VII, 234-236; Mustafa Öz, "Dürzilik", a.e., X, 39-48; a.mlf. – Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", a.e., XXIII, 128-133; Hamid Algar, "Ehl-i Hak", a.e., X, 513-515; İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", a.e., XXV, 546-557.

İLYAS ÜZÜM

Mezheplere Ayrılmanın Dinî Hükümü. İslâmiyet'in tevhid dini şeklinde anılmasının temel sebebi Allah'ın birliği inancı olup bu dine mensup bulunanların sosyal birlik ve beraberliği korumaları da tevhidin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de tevhid inancının beşerin selim yaratılışında yer aldığı ifade edildikten sonra müminler dinlerinin bütünlüğünü bozup çeşitli gruplara ayrılmalara hususunda uyarılmıştır (er-Rûm 30/30-32; bk. Mâtürîdî, vr. 564^a). Diğer bir âyetinde Hz. Nûh, İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ'nın yanı sıra son peygambere vahyedilen dinin nirengi noktasının tevhid ilkesine bağlı sahih itikada sarılmak ve ayrılığa düş-

memekten ibaret olduğu belirtilmiştir (eş-Şûrâ 42/13).

Kur'an'da insanların tek bir topluluk (ümme-i vâhîde) iken kendilerine açık bilgi ve belgeler geldiği halde daha sonra inanç ayrılığına düştükleri, bunun üzerine Allah'ın yeni yeni peygamberler gönderdiği (el-Bakara 2/213; Yûnus 10/19; el-Mü'minûn 23/52-53), özellikle kitap ehlinin kendilerine yeterli bilgi gelmesine rağmen ihtiras, kıskançlık, zulüm ve aşırı temâyülleri (bağy; bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "bğy" md.) yüzünden gruplara bölünüp hak ve meşruiyet sınırlarını aştıkları, gerçeği gizledikleri ve nefsanî arzular uğruna hidayeti terkettikleri bildirilmiştir (el-Bakara 2/174-176, 253; Âl-i İmrân 3/19; Meryem 19/37-38; ez-Zuhruf 43/63-65; el-Câsiye 45/16-17).

Önceki semavî dinlerin kutsal metnlerinin değişikliğe uğraması, asırlar boyunca ortaya çıkan ihtiyaçlar karşısında bazı hükümlerin yenilenmesinin gerekmesi son vahyin gönderilmesi sonucunu doğurmuştur. Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e hem vahyi tebliğ etme hem de mensuplarının sosyal birliğini koruma görevini yüklemiştir. Çünkü artık yeni bir vahiy gelmeyecek ve İslâm dinî mensuplarına verilen iyiliği emredip kötülükten vazgeçirme, daima iman alternatifini seçme, iki aşırı uç arasında orta yolu izleme ve bu tutumuyla hakikatin şahitleri konumunda bulunma görevini başka bir ümmet üstlenmeyecektir (el-Bakara 2/134, 141; Âl-i İmrân 3/110). Hz. Peygamber'in ilk İslâm devletini kurduğu Medine döneminde bir yandan sosyal birliğin sağlanıp korunması, öte yandan dinin kaynağını oluşturan vahyin doğru olarak anlaşılması, kitabın âyetlerine samimiyyeyle yaklaşılması konularında büyük gayret sarfettiği bilinmektedir. Onun ensar ile muhâcirîn, ayrıca ensarı oluşturan Evs ile Hazrec arasında birlik ve beraberliği tesis edip sürdürme, içeride münafıklardan, dışarıda yabancı unsurlardan gelebilecek bozguncu hareketleri bertaraf etme yolundaki mücadelelerinin ayrıntıları kaynaklarda yer almaktadır. Âl-i İmrân sûresinin tamamında vahiy ürünü âyetlere samimi şekilde yaklaşma, dinî konularda derin ihtilâflara düşmeme, peygambere itaat etme, Ehl-i kitabın ve diğer grupların tahriklerine kapılmama, eski ve yeni bütün ilâhî vahiylerle inanma, sosyal birliği koruma, savaş vb. sıkıntıların ortaya çıkması halinde sabır, metanet ve bağlılık gösterme gibi birçok emir ve öğüdün yer aldığı görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de sosyal birlik ve beraberliği bozan ideolojik ayrılıkların, vahyi ve onun oluşturduğu dinin aslı ile temel hükümlerini ortadan kaldırmayı veya etkisiz hale getirmeyi amaçlayan ihtilâfın yasaklandığı kesindir. Bununla birlikte Kur'an, Allah'ın irade hürriyeti verdiği insanlardan oluşan toplumda ihtilâfın vuku bulacağını beyan etmiştir. Kur'an'da ayrıca Allah dileseydi bütün insanları aynı inanç ve düşünceye sahip kılacağından söz edilir, fakat onların yaratılış amaçları ve sahip oldukları statü gereği farklı istikametlere yönecekleri belirtilir (el-Mâide 5/48; Hûd 11/118-119). İslâmiyet, insanın hem kendisini hem de içinde yaşadığı tabiatı ve tabiat ötesini kapsayan, bunun yanında kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi, O'nun insanla ve tabiatla olan münasebeti, ölüm sonrasındaki hayat gibi birçok konuyu içeren bir sistemdir. Bu sistemi anlamak, içinde yer almak, davranışlarını ona göre ayarlamak kolay değildir. Âl-i İmrân sûresinde de işaret edildiği gibi (3/7) tecrübe ve zihnî istidlâl alanını aşan, insan anlayışının farklı şekillerde yorum yapmasına müsait bulunan konuları içeren âyetleri (mütesâbihât) herkesin aynı şekilde anlaması imkânsızdır. Bunun dışında İslâm tarihinde mezheplerin ortaya çıkışını etkileyen başka âmil-ler de mevcuttur (yk.bk.).

Dinin ibadet ve pratik hayatla ilgili konularında farklı görüşlere sahip olmak, dolayısıyla mezheplere ayrılmak muhafazakâr âlimler tarafından bile sakıncalı görülmemiştir (Topaloğlu, s. 101-103). Genellikle Selefiyye diye anılan bu âlimler, dinin temel ilke ve hükümleri konusunda farklı yorumların yapılmasını ise asla doğru bulmamıştır. Onların "farklı görüş" derken kastettikleri şey, hadis olarak rivayet edilen bazı metinlerde mevcut "sünnet" ve "cemaat" kavramlarının muhtevasına ters düşen düşüncelerdir. Bu muhteva yine aynı metinlerde yer alan "benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yol" şeklinde açıklanmıştır. Söz konusu muhtevaya sâdik kalanlara "Resûlullah ve ashabının akaid alanında takip ettikleri yolu izleyenler" anlamında "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" denilmiştir.

Hadis literatüründe mezheplere ayrılmanın hükmü konusunda Hz. Peygamber'e nisbet edilmekle birlikte sihatinden kuşku duyulmayan bir nakil yok gibidir. Genel olarak hadis tenkitçileri mezhepler ve kurucuları hakkında ileri sürülen rivayetlerin mevzû olduğunu kabul

eder (Kandemir, s. 170). Resûlullah'ın müslüman toplumdaki (cemaat) ayrılma yolunda emir ve tavsiyeleri bulunduğu hadislerle sabit olduğu gibi (Tirmizî, "Fiten", 7; Wensinck, *el-Mu'cem*, "cm'a" [cemâ'at] md.) hicretten sonra Medine döneminde bunun birçok örneğini gösterdiği de bilinmektedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem sonradan ihdas edilen işlerin bid'at ve dalâlet olduğunu beyan etmiş, bu tür davranışlardan sakındırmıştır (DîA, VI, 129-131). Ancak bu hadislerin metinleriyle fiilî sünnetin konumu ve şartları göz önüne alındığında sözü edilen sünnet ve cemaatten ayrılma eylemiyle usûlû'd-dînin kastedilmediği anlaşılar. Şöyle ki: Hz. Peygamber Mekke döneminde insanın üstün şerefiyle bağdaşmayan putperestlik, zorbalık ve ahlâkî problemlerle mücadele etmiştir. Medine devrinde ise Câhiliye gelenekleriyle yoğrulduktan sonra müslüman olmuş bir neslin yanı sıra soy menfaatini önde tutan yahudilerden meydana gelen, içinde münafıkları da barındıran toplumdaki örnek bir cemaat oluşturmaya çalışmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de övülen bu yeni toplum (et-Tevbe 9/100; el-Haşr 59/8-9) Resûl-i Ekrem'in şekillendirdiği yol ve yönemi (sünnet) takip eden ilk cemaati teşkil etmiştir. İslâm âlimleri genel olarak Resûlullah'ın sünnetini onun belirleyip şekillendirmeye çalıştığı yol olarak anlar. Çok sayıdaki sünnet hadisleri incelendiğinde bu kavramın, ibadetlerin yerine getirilmesi ve hayatın seyri esnasında daha çok şekil açısından takip edilecek yol ve yöntem anlamına geldiği anlaşılır. Nitekim sonraki itikadî meselelerin Peygamber asrında gündeme gelmediği ve bu alanda Resûlullah'a soru sorulmadığı bilinmektedir. Buna göre Resûl-i Ekrem'in sünnetten ve cemaatten ayrılmama yolundaki emir ve tavsiyeleriyle amaçladığı hedef, sosyal birlik ve dayanışma şuuru içinde Kur'an-ı Kerim'de "sıbgatullah" (ilâhî renk) diye nitelendirilen (el-Bakara 2/138) İslâmî hayat tarzını benimsemektir. Nitekim, "Bizim bu iş ve tutumumuzda yer almayan bir hususu ihdas eden kimsenin davranışı yersizdir" (Buhârî, "Şulh", 5; Müslim, "Akzıye", 17) ve, "Bizim davranışımızın dışında bir hareket tarzı icat eden kimsenin eylemi yersiz ve isabetsizdir" (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; diğer kaynaklar için bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hds" md.) meâlindeki hadisler bu hususa işaret etmektedir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir

kanıt (hüccet) veya bahaneleri olmasın diye toplumlara sürekli peygamber gönderildiğini ifade eden âyetin tefsirinde (en-Nisâ 4/165), hakikat mânasına alındığı takdirde buradaki hüccetin nakil yoluyla bilinebilen ibadetler ve hayatla ilgili pratiklerden (şerâi') ibaret olduğunu söyler; zira dinin temel ilkeleri peygamberin tebliğatı olmasa bile istidlâl yoluyla bilinebilecek türden konulardır (*Te'vilâtü'l-Kur'ân*, vr. 172^a). Sünnete uyma, zamanın değişmesiyle dinî konularda kendi anlayış ve kültürüne bağlı olarak fikir ileri sürmekten kaçınma mevzuuna büyük önem veren Dârimî *es-Sünen*'inin mukaddimesini bu hususa ayırmıştır. Dârimî'nin konuyu ilgilendiren merfû hadisleri genelde dinin fer'î hükümleri ve hayat tarzı alanına aittir. İtikadî meselelere ve mezheplere yönelik rivayetlerinin tamamına yakını ise Hz. Peygamber'e izâfe edilmeyen nakillerden ibarettir. *Kütüb-i Sitte* ile birlikte Mâlik'in *el-Muvatta'*ı, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde yer alan hadis rivayetlerindeki bölücü, ayırmacı ve imanı zedeleyici ifadeler (Wensinck, *el-Mu'cem*, "mrk" md.), daha sonra hadislerde geçen "mürük" (dinden çıkma) kavramından esinlenerek Mârîka ve daha çok Havâric diye isimlendirilen gruba nisbet edilmiştir. Ancak sözü edilen hadis metinleri incelendiğinde Resûlullah'tan vârit olan beyanların ganimet taksimi gibi pratik hayatla ilgili olduğu görülür. Nitekim Buhârî'nin naklettiği bir hadisten Hz. Peygamber'in "mârik" kelimesini "dinden çıkan ve cemaati terkeden" diye tefsir ettiği anlaşılmaktadır ("Diyât", 6; krş. *Lisânü'l-'Arab*, "mrk" md.). Esasen Hâricîliğin cemaati terkeden siyasî bir akım olduğu bilinmektedir.

Dinin temel hükümlerinde mezheplere ayrılmayı doğru bulmayan muhafazakâr âlimlerle mezhepler tarihi müelliflerinin önem atfettiği yetmiş üç fırka hadisinin metin, isnad, müslümanların taşıması gereken misyon ve sosyolojik realite açısından incelenmesi gerekir. Ehl-i kitabın yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılıp sadece bir fırkanın cennete girebileceğini, kendi ümmetinin de yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve sadece birinin cennete (veya cehenneme) gireceğini ifade eden iftirak hadisi Ebû Hüreyre'nin yanı sıra birkaç sahâbî yoluyla Resûlullah'a nisbet edilmiştir. Buhârî, Müslim ve Nesâî dışında *Kütüb-i Sitte* müellifleri, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından nakledilen hadis metninde epeyce farklılık

göze çarpmaktadır. Hadisin başlangıç kısmına ait farklı metinlerin en kapsamlısı yahudilerin yetmiş bir, hristiyanların yetmiş iki fırkaya ayrıldığı şeklindedir (İbn Mâce, "Fiten", 17; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 1). Bu kısım ile ilgili diğer metinlerin hemen her kelimesinde, dolayısıyla muhtevasında farklılıklar vardır. Metnin devamında yetmiş bir veya yetmiş iki fırkadan sadece birinin cennete girebileceği yolundaki ilâve bazı rivayetlerde mevcuttur. Hadis metninin sonraki kısmı Muhammed ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı şeklindedir. Ebû Hüreyre'den nakledilip *Müsned* (II, 332), İbn Mâce ("Fiten", 17), Ebû Dâvûd ("Sünnet", 1) ve Tirmizî'de ("İmân", 18) yer alan rivayet burada sona ermektedir. Diğer sahâbilerden gelen rivayete ise yetmiş üç fırkadan biri hariç hepsinin cehennemlik olduğu kaydedilmekte, bunların bir kısmında kimlerin kurtuluşa ereceğinin sorulması üzerine "cemaatten ayrılmayanlar" veya "benim ve ahabımın takip ettiği yolu izleyenler" denilmektedir (rivayetlerin kaynağı için bk. Özler, s. 22-27). İftirak hadisinin son kısmında muhtevanın ifade ettiği hükmü tamamiyle değiştiren ve Makdisî ile İbnü'l-Vezîr tarafından nakledilen rivayet, "Yetmiş üç fırkanın biri hariç hepsi cennettedir" şeklindedir. Bu âlimlere göre diğer rivayet sahih ve muteber değildir (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 39; *el-'Avâşım ve'l-kavâşım*, I, 186-187; III, 170-172; krş. Aclûnî, I, 149-150).

İbn Hazm iftirak hadisinin isnad açısından sahih olmadığını, bu durumdaki bir hadisin haber-i vâhidi kabul edenlerce bile delil niteliği taşımadığını söylemiş (*el-Faşl*, III, 247-248). İbnü'l-Vezîr de hadisin, Ebû Hüreyre'den rivayet edilip sadece semavî din mensuplarının gruplara ayrılacağını ifade eden kısmının sahih olduğunu ifade etmiştir (*el-'Avâşım ve'l-kavâşım*, I, 186-187; III, 170-172). Diğer âlimlerle muhaddisler Ebû Hüreyre rivayetini sahih kabul etmişler, biri hariç bütün müslüman fırkalarının cennette olacağı mânasındaki rivayeti ise isnadı zikredilmediğinden muteber görmemişlerdir (rivayetlerin sıhhatiyle ilgili tartışmalar için bk. Aclûnî, I, 149-151; Nâsir b. Abdullah b. Ali el-Kıfârî, I, 36-37; Özler, s. 29-39).

Abdurrahman Bedevî, yetmiş üç fırka hadisinin muhtevasını ve konumunu dik-kate alarak bu tür rivayetlerin sahih kabul edilemeyeceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Çünkü rivayetlerin baş tara-

fında yer alan küsurlu rakamların bir peygamber tarafından vuku bulmadan önce zikredilmesi düşünülemez. Ayrıca her mezhebin kendini kurtuluşa ermiş olarak kabul etmesi hadisin içerik ve sonuçlarını geçersiz hale getirmektedir (*Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 34).

Mezheplere ayrılmanın dinen câiz olup olmadığı hususu incelenirken müslümanların taşıması gereken misyonun göz önünde bulundurulması büyük önem taşır. Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu, tebliğ edip uygulanma şeklini gösterdiği İslâmiyet'in bütün dinler için hakkın kriteri niteliğini taşıyan bir içeriğe sahip bulunduğu, ümmetinin de hakikat şahitliği gibi bir görev üstlendiği Kur'an'ın beyanları arasında yer almaktadır (yk.bk.). İslâm peygamberinin, dünya var oldukça sürecek "hakkın temsilciliği" gibi bir görevin -daha işin başında iken- ters yöne çevrileceğini ilân etmesi na-kil ve akıl açısından kabul edilmesi zor bir husustur. Böyle bir telakkinin yegâne mesnedi ise isnad ve metin açısından problemler taşıyan bir hadisten ibarettir. Buna karşılık yukarıda bir kısmına temas edilen âyetlerin yanında Hz. Peygamber'in kıyamet gününde ümmetinin çokluğuyla iftihar edeceğini belirten hadisler de vardır (İbn Mâce, "Nikâh", 1; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 3; Aclûnî, I, 318-319). Onun, ümmetinin büyük bir çoğunluğunun önce cehennemde azap gördükten sonra cennete gireceği yolunda yapılabilecek bir yorum da mantikî görünmemektedir.

Yetmiş üç fırka hadisini göz önünde bulunduran mezhepler tarihi müelliflerinin meydana getirdikleri eserlerde yetmiş üç sayısını doldurmak için zorlandıkları, birbirine benzemeyen muhteva planları düzenledikleri, ana ve tâli mezheplerin belirlenmesinde farklı tasniflere yer verdikleri görülür. Bunlar arasında Şehristânî gibi müteahhir dönem âlimleri de mevcuttur (Topaloğlu, s. 106). Bu sunî tutum yetmiş üç mezhep telakkisinin gerçekle bağdaşmadığını gösterir. Akaid mezheplerinin II. (VIII.) yüzyıldan itibaren ortaya çıkıp gelişmelerinin ardından IV. (X.) yüzyılın sonlarından günümüze kadar müslüman nüfusun % 90'ı aşkın büyük çoğunluğu Sünnî (Selefi, Mâtürîdî, Eş'arî), % 6-7'si Şii, geri kalan küçük bir azınlık ise aşırı ve bâtinî akımlara mensup olmuştur. Ebû Hanîfe'den itibaren benim-senip yaygınlık kazanan ve âdeta bir ilke haline gelen anlayışa göre ehl-i kible-

olan müslümanlar din sınırlarının dışına tutulamaz (bk. TEKFİR). Müslüman toplumlar varlıklarını ve değerlerini korumak, tarihten intikal eden misyonu temsil edip görevlerini yerine getirebilmek için kalıplaşan mezhep telakkilerini gerektiğinde aşabilmeli, naslarla bağlantılı olarak günün problemlerini çözecek tezler üretmelidir. Ancak bu faaliyet sosyal birlik ve beraberliği bozmamalı, dinin temel ilke ve hükümlerini kaldırmayı veya etkisiz hale getirmeyi de amaçlamamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İşfahânî, *el-Müfredât*, "bğy", "snn" md.leri; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "snn" md.; Lisânü'l-'Arab, "bğy", "snn", "mrk" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "cm'a" (cemâ'ât), "hdş", "mrk" md.leri; *Miftâhu künûzî's-sünne*, "üm-met", "havâric" md.leri; *Müsned*, II, 332; Dârimî, "Muqaddime", 16, 19, 22-23, 30, 35; Bu-hârî, "Şulh", 5, "Diyât", 6; Müslim, "Akzıye", 17; İbn Mâce, "Fiten", 17, "Nikâh", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 1, 5, "Nikâh", 3; Tirmizî, "İmân", 18, "Fiten", 7; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 172*, 564*; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 39; Abdülkâhîr el-Bağ-dâdî, *Uşûlû'd-dîn*, İstanbul 1346 → Beyrut 1401/1981, s. 329-342; İbn Hazm, *el-Faşl*, III, 247-248; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Süleyman Dûnyâ), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 82-83; İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve'l-kavâşım* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1412/1992, I, 186-187; III, 170-172; Şehâvî, *el-Makâşidü'l-hâsene* (nşr. Abdullah Muhammed es-Siddîk), Kahire 1375/1956, s. 158; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 49-53; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 149-151, 318-319; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1975, s. 170; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 34; Nâsir b. Abdullah b. Ali el-Kıfârî, *Mes'ele't-takrîb bey-ne Ehlî's-sünne ve's-Şi'a*, Riyad 1413, I, 36-37; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1996, s. 101-103, 106; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kauramı*, İstanbul 1996, s. 22-27, 29-39; Muhammed Ebû'l-Ecfân, "Münâsarâtü'l-mezheb ve eşerühe'l-İlmî", *Mecelletü Câmî'ati'z-Zeytûne*, sy. 1, Tunus 1412-13/1992, s. 129-161; Rahmî Yaran, "Bid'at", *DİA*, VI, 129-131.

BEKİR TOPALOĞLU

Literatür. İlk dönemlerden itibaren mezhepler konusunda farklı düşünce sahiplerince yazılan eserler veya kendilerine nisbet edilen fikirler, onlara cevap vermek üzere müslüman çoğunluğun kalem aldığı kitaplar, yakın dönemde İslâm dünyasında ve Batı'da yapılan çalışmalar zengin bir literatür oluşturmuştur. II. (VIII.) yüzyılda telifine başlanan "makâlât" türü eserlerin çoğu zamanımıza ulaşmamıştır. Bu gelenek fırkaların te-